

**ТИМОК. ФОЛКЛОРИСТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА 2015–2017**

Едиција „Књажевачким крајем“, књига 9

*Главни и одговорни уредник*

Владана Стојадиновић

*Уредник зборника*

Светлана Ћирковић

*Уређивачки одбор*

Андрей Н. Соболев (Институт лингвистических исследований Российской Академии наук,  
Санкт-Петербургский государственный университет)

Barbara Sonnenhauser (Slavisches Seminar, Universität Zürich)

Маја Миличевић Петровић (Филолошки факултет, Универзитет у Београду)

Јеленка Пандуревић (Филолошки факултет, Универзитет у Бањалуци)

*Рецензенти радова*

Бобан Арсенијевић

Смиљана Ђорђевић Белић

Мирјана Мирић

Наталија Панић Церовски

Данијела Поповић Николић

Билана Сикимић

*Ликовно-технички уредник*

Александар Цветковић

*Уредници едиције*

Владана Стојадиновић

Слађана Јерemiћ

Љиљана Павловић

*Издавачи*

Народна библиотека „Његош“, Књажевац

[www.biblio-knjazevac.org](http://www.biblio-knjazevac.org)

Удружење фолклориста Србије, Београд

<http://ufs.rs/>

*За издаваче*

Владана Стојадиновић

Бошко Сувајцић

Тираж 300

*Штампа*

Донат граф, Београд

ISBN 978-86-87537-88-0

ТИМОК  
ФОЛКЛОРИСТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА  
ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА 2015–2017

Књажевац, 2018

## САДРЖАЈ

Увод .....	7
Ана Станковић: Репушница: поглед са границе сећања .....	17
Татјана Вујновић: <i>Ако их не дираш, неће ниједна да те удави</i> . Теренска истраживања Стогазовца.....	31
Јелена Гудураш: <i>Нови пирати иду са апарати</i> . Разговор о скривеном благу на Старој планини.....	43
Сузана Ђорђевић Пејовић: <i>Тој ти сад причам, а ти да знаеш, па некад да причаш на твоју децу</i> . Теренска истраживања Вратарнице .....	57
Смиљана Ђорђевић Белић: Локална култура и стваралаштво Милоша Петровића из Васиља.....	65
Зоја Карановић, Весна Ђукић: <i>Виј се, венче драго, завијај се</i> (сватовске песме у контексту обредне праксе из села око Белог Тимока – теренска истраживања).....	99
Данијела Поповић Николић: <i>Сваке приче се не причају код свакога</i> : избор из усмених прозних облика Дебелице.....	119
Бојан Ристић: Ново Корито: село на граници .....	127
Биљана Сикимић: Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012.....	145
Теодора Вуковић, Тања Самарцић: Просторна расподела фреквенције постпозитивног члана у тимочком говору.....	181
Мирјана Мирић: Употреба/изостављање субјунктивног маркера <i>да</i> у конструкцији футура првог у тимочким говорима .....	201
Светлана Ђирковић: Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље .....	219
О ауторима .....	239
Владана Стојадиновић: О овом издању (из угла уредника едиције „Књажевачким крајем“).....	242
Фотографије на корицама.....	243

## УПОТРЕБА/ИЗОСТАВЉАЊЕ СУБЈУНКТИВНОГ МАРКЕРА *ДА* У КОНСТРУКЦИЈИ ФУТУРА ПРВОГ У ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА\*

Рад се бави употребом и изостављањем субјунктивног маркера *да* у конструкцији фyuтyра првог у тимочким говорима, на материјалу прикупљеном у оквиру пројекта „Чувари нематеријалне баштине тимочких говора“ (Дигитални архив Балканолошког института САНУ – ДАБИ). Анализа усменог говора показује да је употреба субјунктивног маркера *да* у тимочким говорима опционална, посебно када су маркер будућег времена (*ћу/ће*) и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у непосредној контактної позицији, док се субјунктивни маркер *да* обично изоставља када су између маркера будућег времена и дате конструкције употребљени одређени типови енкликa. Добијени резултати посматрају се у поређењу са другим језицима/дијалектима Балканског језичког савеза, од којих многи такође испољавају тенденцију ка губљењу субјунктивног маркера у оквиру фyuтyра.

Кључне речи: субјунктивни маркер *да*, фyuтyр први, енкликa, тимочки говори, Балкански језички савез.

### 1. Увод

У раду се испитују услови под којима се субјунктивни маркер *да* изоставља из субјунктивне конструкције (*да*) + презент употребљене у оквиру фyuтyра првог у тимочким говорима. Дати феномен испитује се из угла балканске лингвистике.

Типична морфосинтаксичка одлика језика Балканског језичког савеза (у даљем тексту: БЈС)<sup>1</sup> јесте финитна комплементација (Friedman 1988: 77). Наиме, све допуне у виду клауза које су у реченици у позицији аргумента – обухватају финитни глаголски облик маркиран за лице и број,<sup>2</sup> уведен неким типом субординативног елемента (Joseph 2016: 265). Арумунски, новогрчки, македонски, бугарски<sup>3</sup> и балкански ромски испољавају наведене карактеристике у највећем степену, јер у њима не постоје нефинитне допуне, док у дакорумунском и оба дијалекта албанског (северном – гегијском и јужном – тоскијском) нефинитне допуне и даље имају значајну улогу (Ammann, Van der Auwera 2004: 302–304; Joseph 2016: 266; Matras, Tenser 2016: 348). Важно је напоменути да се појам финитне комплементације у литератури превасходно односи на допуне модалним глаголима, док је третман будућег времена,

\* Прилог представља резултат рада на пројекту „Језик, фолклор и миграције на Балкану“, број 178010, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Захваљујем Бобану Арсенијевићу, Биљани Сикимић и Светлани Ћирковић на драгоценим сугестијама у процесу настанка рада.

<sup>1</sup> Балкански језички савез односи се на групу језика, односно дијалеката, који деле одређени скуп језичких одлика на различитим нивоима језичке структуре и лексикона. Скуп заједничких одлика настао је као резултат вишевековног језичког контакта говорника на истој територији и није последица генетске сродности датих језика. У језике БЈС спадају албански, бугарски, македонски, говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика, (дако)румунски, арумунски, меглено-румунски и истро-румунски, док се новогрчки, балкански ромски, балкански турски и сефардски сматрају мање балканизованима (в. Соболев 2003; Heine, Kuteva 2005; Schaller 2015, између осталих).

<sup>2</sup> У неким балканским језицима маркирани су и време и/или аспект.

<sup>3</sup> У бугарском су нефинитни облици изузетно ретко присутни само у стандардном језику (Joseph 2016: 266), а за примере употребе (скраћеног) облика инфинитива у бугарском в. Асенова 2002: 143–144.

односно финитне допуне уз граматикализовани облик помоћног глагола дискутабилан: питање је да ли се маркер будућег времена може посматрати као глагол који заузима вишу позицију у реченици и као такав узима финитну допуну (Joseph 2016: 270). Међутим, могуће је направити паралелу у домену грађења будућег времена, јер је ова морфосинтаксичка одлика у језицима БЈС реализована у виду ишчезавања инфинитива и одсуства синтетичког футура (Асенова 2002: 141–152), односно његове замене аналитичким футуром који обухвата финитну допуну.<sup>4</sup> Тако и говори призренско-тимочке дијалекатске области, којима припадају тимочки говори којима се у овом раду бавимо, по многим морфосинтаксичким елементима припадају БЈС и испољавају одлике које се тичу финитне комплементације и аналитичког футура. Наиме, наше претходно истраживање степена граматикализације футура првог показало је да се инфинитив у тимочким говорима не употребљава у оквиру футура првог, те да је синтетички футур<sup>5</sup> потпуно замењен аналитичким футуром који укључује финитну, субјунктивну конструкцију (*да*) + презент (Мирић 2017).

Наведено истраживање, као и овај рад, заснивају се на грађи из тимочких говора, који представљају најсеверније говоре призренско-тимочке дијалекатске области. Наиме, призренско-тимочка дијалекатска област може се поделити на пет дијалеката: призренско-јужноморавски, тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски, доњополошки и кратовски (Ивић 2009: 175). Белић је тимочко-лужнички дијалекат поделио на два поддијалекта: тимочки и лужнички (Белић 1905: 91), а Собољев предложио његову детаљнију поделу на четири јединице: тимочку, белопаланачку, пиротску и лужничку (Соболев 1994, 1995; Ивић 2009: 198–199).

У испитивању језичких елемената који карактеришу БЈС у балканској лингвистици срећу се анализе различитих варијетета: стандардних језика, дијалеката и различитих говора, а поједини аутори не наглашавају о ком варијетету се ради. Такође, примери се понекад узимају из писаног језика, некад су конструисани од стране аутора и (евентуално) потврђени од стране изворних говорника, а повремено ексцерпирани из аутентичне дијалекатске грађе, што доприноси непрецизности теоријско-методолошког апарата који се примењује у балканској лингвистици и доводи у питање упоредивост резултата. Треба имати на уму да се одлике карактеристичне за језичке савезе не испољавају нужно на нивоу језика, већ управо у одређеним дијалектима (Sobolev 2004) и то у различитом степену, на различитим нивоима језичке структуре. Када је у радовима које у наставку цитирамо прецизно одређено да ли је реч о стандардном варијетету, дијалекту, односно конкретном говору, то ћемо нагласити. Када то није случај, преузимамо терминологију коју аутори користе, иако је повремено непрецизна, а најчешће имплицира да се ради о стандардном језику.

У наставку увода образлажемо разлику између два типа финитних допуна (индикативних и субјунктивних), потом се бавимо аналитичким футуром у балканским језицима, те разматрамо употребу/изостављање субјунктивног маркера у различитим балканским језицима и тимочким говорима. Након описа методологије примењене у раду, наводимо резултате, посебно анализирајући услове под којима долази до изостављања маркера *да* у тимочким говорима.

---

<sup>4</sup> Дате одлике треба схватити као тенденцију, јер се као такве реализују у већини језика/дијалеката БЈС. У појединим дијалектима инфинитив и синтетички футур ипак се користе.

<sup>5</sup> Под синтетичким футуром подразумевамо облике будућег времена који се граде од инфинитивне основе и морфолошких наставака у виду енклитичких облика помоћног глагола *хтети* (нпр. *читаћу*).

### 1.1. Два типа финитних допуна

У литератури се наводе два типа финитних допуна: индикативне допуне, нпр. *Ана каже/мисли/зна да говори грчки* и модалне/субјунктивне допуне, нпр. *Ана хоће/жели/може/мора да говори грчки* (Progovac 1993, 1995; Todorović 2012; Joseph 2016; Matras, Tenser 2016). Наведена дистинкција је семантичко-функционалног типа и зависи од концепата агентивне контроле и фактуалности (Крарова 2001; Todorović 2012; Matras, Tenser 2016). Тако су индикативне конструкције фактуалне, односно садрже пропозиције које могу имати истинитосну вредност, док су модалне/субјунктивне – нефактуалне, односно садрже пропозиције које немају истинитосну вредност.

У већини језика/дијалеката БЈС два типа финитних допуна уводе се двама различитим маркерима: а) индикативним маркером (комплементизатором) – *oti, pos, pi* у грчком, *че, що* у бугарском, *дека, оти* у македонском, *që, se* у албанском, *сă* у румунском, *kaj* у ромском; б) волунтативно-модалном маркером (партикулом/комплементизатором)<sup>6</sup> – *na* у грчком, *да* у бугарском и македонском, *të* у албанском, *să* у румунском, *te* у ромском (Sandfeld 1930: 175–176; Крарова 2001: 122; Асенова 2002: 149; Ammann, Van der Auwera 2004: 300; Mišeska Tomić 2004: 531; Joseph 2016: 267; Matras, Tenser 2016: 343).<sup>7</sup> Међутим, у српском језику и његовим дијалектима, па самим тим и тимочким говорима, оба типа маркера реализована су истом речју – *да*, где се у првом случају уводе индикативне допуне (традиционално: изричне реченице у којима *да* има синтаксичку функцију везника), а у другом случају субјунктивне допуне.<sup>8</sup>

У овом раду бавимо се употребом/изостављањем субјунктивног маркера *да* само у субјунктивној конструкцији (*да*) + презент употребљеној у оквиру футура првог, док субјунктивне конструкције као допуне модалним глаголима, као ни индикативне конструкције нису предмет анализе.

<sup>6</sup> У овом раду нећемо се бавити питањем треба ли оба типа маркера анализирати као комплементизаторе, већ користимо неутралан термин *маркер* (в. и Vužarovska 2004). Треба, ипак, напоменути да Џозеф наводи да се у случају индикативних допуна дати маркери могу анализирати као комплементизатори у правом смислу, док би у случају допуна модалним глаголима прикладније било користити термин маркери комплементације (енгл. *complementation markers*), односно претпоставити да субјунктивне клаузе садрже позицију за комплементизатор, али са нултим или имплицитним комплементизатором (Joseph 2016: 276–277). Слично наводи и Крарова, правећи разлику између субјунктивних комплементизатора и субјунктивних партикула (Крарова 2001). Асенова за модалне/субјунктивне комплементизаторе употребљава термин партикула (Асенова 2002), док их Фридман назива дентални модални субординатори (енгл. *dental modal subordinators* – DMS), будући да сви почињу денталним сугласником у балканским језицима (Friedman 1984, 2014). Постоје, међутим, аутори, који оба елемента третирају као комплементизаторе (уп. Progovac 1993, 1995, Mišeska Tomić 2004, као и дистинкцију *realis vs. irealis/modal complementizers* у Ammann, Van der Auwera 2004).

<sup>7</sup> За конструкције у балканском турском и сефардском в. Friedman 1988: 78 и цитиране радове.

<sup>8</sup> Неколико радова бави се разликом између два *да* у српском, мада у стандардном језику. Врзић наводи да се *да* употребљава у оптативима, секундарним императивима и упитним реченицама, како у главној, тако и у уметнутим реченицама; користи се у кондционалима, конструкцији будућег времена, а такође и као допуна субјунктивним и индикативним глаголима (Vrzić 1996). Љиљана Проговац (Progovac 1993, 1995) у српско-хрватском разликује 'глаголе који селекују индикатив' (енгл. *Indicative-selecting verbs / I-verbs*) и 'глаголе који селекују субјунктив' (енгл. *Subjunctive-selecting verbs / S-verbs*). Ауторка третира субјунктивне да-конструкције као CP (енгл. *Complementizer Phrase*) и наглашава да је у субјунктивним конструкцијама категорија времена морфолошки маркирана, мада глагол има само презентску морфологију. Детаљан опис разлика између индикативних и субјунктивних да-конструкција из генеративне перспективе наводи и Наташа Тодоровић у докторској дисертацији (Todorović 2012). Ауторка уводи истинитосну вредност као важну дистинкцију између два типа *да*, па је *да* које уводи индикативне конструкције [+verdicall], за разлику од субјунктивног *да*, које је [-verdicall]. Даље наводи да се индикативно и субјунктивно *да* генеришу у различитим чворовима, односно имају различите функционалне пројекције.

## 1.2. Аналитички футур у балканским језицима

Аналитички футур у балканским језицима гради се по моделу датом у (1). Наведени модел односи се на *velle*-футур, који се гради од граматикализованог облика волунтативног глагола *xтети*. У неким балканским језицима и дијалектима постоји и *habeo*-футур, који се гради од глагола *имати* (уп. Thau-Knudsen 1998; Асенова 2002; Соболев 2003; Mitkovska, Vužarovska 2014, између осталих). Њиме се у овом раду нећемо бавити. Примере грађења аналитичког футура од граматикализованог облика глагола *xтети* у различитим балканским језицима наводимо у (2):<sup>9</sup>

(1) маркер будућег времена + [(субј. марк.) + финитна допуна]<sub>субјунктивна да-конструкција</sub>

(2) а. новогрчки:	<i>tha</i> марк. буд. 'Ја ћу писати.'	<i>grápho:</i> писати.1.л.јд.		(Joseph, Pappas 2002: 258)
б. бугарски:	<i>ще</i> марк. буд. 'Ја ћу писати.'	<i>пиша</i> писати.1.л.јд.		(Асенова 2002: 210)
	<i>ще</i> марк. буд. 'Ја ћу писати.'	<i>да</i> субј.марк.	<i>пиша</i> писати.1.л.јд.	(Асенова 2002: 210)
в. македонски:	<i>ке</i> марк. буд. 'Ја ћу читати.'	<i>читам</i> читати.1.л.јд.		(Thau-Knudsen 1998: 66)
г. тимочки:	<i>че</i> <sup>10</sup> марк. буд. 'Ја ћу ићи.'	<i>да</i> субј.марк.	<i>идем.</i> ићи.1.л.јд.	(Мирић 2017: 142)
	<i>ће</i> марк. буд. 'Да ли ћеш сејати нешто?'	<i>сејеш</i> сејати.2.л.јд.	нешто? зам.	(Мирић 2017: 142)
д. албански:	<i>do</i> марк. буд. 'Ја ћу урадити.'	<i>të</i> субј.марк.	<i>bëj</i> урадити.1.л.јд.	(Асенова 2002: 209)
	<i>do</i> марк. буд. 'Ја ћу урадити.'	<i>bëj</i> урадити.1.л.јд.		(Асенова 2002: 209)
ђ. румунски:	<i>o</i> марк. буд. 'Ја ћу певати.'	<i>să</i> субј.марк.	<i>cânt</i> певати.1.л.јд.	(D'hulst et al. 2004: 369)

<sup>9</sup> Скраћенице које смо користили у раду: БЈС – Балкански језички савез, марк.буд. – маркер будућег времена, субј.марк. – субјунктивни маркер, 1.л. – прво лице, 2.л. – друго лице, јд. – једнина, зам. – заменица, балк. – балкански, грч. – новогрчки, алб. – албански, буг. – бугарски, мак. – македонски, тим. – тимочки, рум. – румунски, арум. – арумунски, ром. – ромски, енгл. – енглески.

<sup>10</sup> Наше претходно истраживање показало је да се у употребљеној грађи маркер будућег времена реализује као граматикализовано *че/ће* у свим лицима осим у 1. лицу једнине, где чешће задржава финитни облик и реализује се као *чу/ћу* (35 примера), док је у мањем броју случајева употребљено као граматикализовано *че/ће* (5 примера) (Мирић 2017). Дистинкција ч/ћ није релевантна за наш рад.

е. арумунски:	<i>va</i>	<i>s-cântu</i>		(D'hulst et al. 2004: 371)
	марк. буд.	субј.марк.-певати.1.л.јд.		
	'Ја ћу певати.'			
ж. ромски:	<i>theara me</i>	<i>k-</i>	<i>ovav</i>	<i>kjere</i> (RMS Database)
	сутра ја	марк. буд.	бити.1.л.јд.	кућа
	'Ја ћу сутра бити код куће.'			

Маркер будућег времена у балканским језицима настао је од волунтативног глагола *xтети* (грч. *thélo*, алб. *dua*, балк. словенски *\*xotěti*, балк. романски *volo*, ром. *kam*), који је у процесу граматикализације дао непроменљиву партикулу (грч. *tha*, алб. *do*, буг. *ще*, мак. *ке*, тим. *ће/че*, рум. *o*, арум. *va*, ром. *ka*).

У различитим балканским језицима, инфинитив је замењен зависном, финитном допуном која се у балканској лингвистици означава различитим терминима: субјунктив, конјунктив, да-конструкција, конструкција (*da*) + презент. Глаголски облик који се користи као финитна допуна испољава дистинктивну субјунктивну морфологију у албанском, балканским романским језицима и неким ромским дијалектима на Балкану, за разлику од новогрчког и балканских словенских језика/дијалеката где посебних облика нема (Крарова 2001; Friedman 2014).

У овом раду употребљавамо термин *субјунктивна конструкција (да) + презент*, према термину *subjunctivus praesentis* (уп. Тополињска 2008: 56; Гајдова 2014: 65), док маркер којим се уводи финитна допуна називамо *субјунктивним маркером*.

### 1.3. Употреба/изостављање субјунктивног маркера у балканским језицима

Досадашња балканолошка литература нуди опсежне анализе граматикализације маркера будућег времена и субјунктива као финитне допуне модалним глаголима (в. Friedman 1988, 2014; Roussou 2000; Lindstedt 2010; Joseph 2016; Matras, Tenser 2016, између осталих). Међутим, само поједини аутори осврћу се на феномен изостављања субјунктивног маркера. Дијахрони развој конструкције будућег времена у језицима/дијалектима БЈС резултирао је различитим степеном употребе, односно изостављања субјунктивног маркера.

У модерном грчком језику, субјунктивни маркер се не употребљава у будућем времену, односно срастао је са помоћним глаголом. Будуће време гради се од граматикализованог облика помоћног глагола *xтети* (*thelo*) – који је срастао са субјунктивном партикулом (*na*) и дао партикулу *tha* – и финитног облика глагола, на пример: *tha grápho*: 'ја ћу писати' (Joseph 2001; Joseph, Pappas 2002). Исти начин грађења будућег времена (маркер будућег времена + субјунктив без субјунктивног маркера) бележи и Соболев у северногрчком западномакедонском говору којим се говори у селу Ератира (Соболев 2003: 58–59).<sup>11</sup>

У бугарском језику, будуће време се гради од маркера будућег времена (партикула *ще* настала граматикализацијом волунтативног глагола *xтети*) и финитне допуне, а употреба субјунктивног маркера је опционална, на пример *ще пиша* или *ще да пиша* 'ја ћу писати' (Асенова 2002: 204–206; Mišeska Tomić 2004: 523–524; Heine, Kuteva 2005: 191–192). Асенова тврди да је употреба, односно изостављање маркера *да* у бугарском условљена архаичношћу, док Мишеска Томић наводи да се у бугарском (и македонском) субјунктивни маркер изгубио (Mišeska Tomić 2004: 539). Соболев у

<sup>11</sup> Треба напоменути да Соболев за маркер будућег времена користи термин *честица фатура*, субјунктивну конструкцију назива *конјунктив*, а када је реч о изостављању субјунктивног маркера наводи да се ради о *конјунктиву без честице* (Соболев 2003: 58–59). За детаље о дијалектима којима припадају говори наведених села в. Соболев 2003: 14–16.



бугарским говорима такође не региструје употребу субјунктивног маркера: у говорима села Гега (југозападни пирински говор) и Равна (североисточни мизијски говор) будуће време се гради од маркера будућег времена и субјунктива без субјунктивног маркера, а у селу Гела (родопски широколуцки говор)<sup>12</sup> од маркера будућег времена и субјунктива без субјунктивног маркера или инфинитива, као и од инфинитива праћеног маркером будућег времена (Соболев 2003: 58–59).

У македонском језику субјунктивни маркер се не употребљава у будућем времену, већ се оно гради од граматикализованог облика волунтативног глагола *xтети* као маркера будућег времена (*ке*) и финитне допуне, на пример *ке тишам* 'ја ћу писати' (Thau-Knudsen 1998: 66; Mišeska Tomić 2004: 524–525). Исто је потврђено у западномакедонском охридском говору села Пештани (Соболев 2003: 58–59).

У албанском језику (за чију књижевну основицу је узет јужни, тоскијски дијалекат), *velle*-футур се гради од маркера будућег времена и субјунктива са или без субјунктивног маркера, на пример *do të bëj* или *do bëj* 'ја ћу урадити' (Асенова 2002: 209–210). Опционална употреба маркера потврђена је у албанским говорима села Мухур (Muhurr, средњегегијски говор) и Лешња (Leshnjë, севернотоскијски говор) (Соболев 2003: 58–59). Фридман наводи да се у колоквијалном тоскијском албанском субјунктивни маркер често изоставља (Friedman 2014: 49). Асенова сматра да је губљење маркера *të* у јужним дијалектима албанског историјски условљено противречношћу граматичког значења (будуће време) и материјалне реализације маркера (Асенова 2002: 209).<sup>13</sup> У албанском употреба није условљена архаичношћу, нити модалношћу, а форма без маркера типична је за нестандардне варијетете (Асенова 2002: 210), односно колоквијалну употребу (Joseph 2016: 270).

У румунском језику, један од начина грађења будућег времена јесте од волунтативног глагола *xтети* (*a vrea*), који је у процесу граматикализације дао непроменљиву партикулу *o*<sup>14</sup>, субјунктивног маркера *să* и финитног облика глагола, на пример *o să cânt* 'ја ћу певати' (D'hulst et al. 2004: 369). Осим наведеног начина грађења будућег времена од граматикализованог облика глагола *xтети* и субјунктива, у румунском је распрострањено и грађење будућег времена од променљивих облика глагола *xтети* и инфинитива: *voi cânta* (књижевни румунски) и *oi cânta* (неки дијалекти румунског) (D'hulst et al. 2004: 369).

У арумунском језику, будуће време се гради од волунтативног глагола *xтети* (*a vrea*), који је у процесу граматикализације дао непроменљиву партикулу *va* и финитног облика глагола, са или без субјунктивног маркера (*s(i)*) (Асенова 2002: 208), на пример *va s-cântu* 'ја ћу певати' (D'hulst et al. 2004: 371). Исти начин грађења будућег времена потврђен је у јужном дијалекту арумунског којим се говори у селу Турија, где се субјунктивни маркер најчешће изоставља (Соболев 2003: 58–59; Bara, Kahl, Sobolev 2005: 177–178).

У балканским дијалектима ромског, као и у јужним влашким и неким северним влашким дијалектима ромског на Балкану, будуће време гради се од волунтативног глагола *xтети* (*kamel*), који је у процесу граматикализације дао непроменљиву партикулу *ka*, и финитног облика глагола (Boretzky 1999; Friedman 2000, 2014; Matras 2004; Русаков 2005; Elšik, Matras 2006), на пример *me ka džav* 'ја ћу

<sup>12</sup> Термин на бугарском је *ширкољшки говор*.

<sup>13</sup> Претпостављамо да Асенова овде мисли на противречност футурског и субјунктивног значења.

<sup>14</sup> Порекло маркера будућег времена *o* у румунском није разјашњено у литератури (Thau-Knudsen 1998: 66). Према Асеновој (2002: 207), ова честица нема јединствено значење. Један могући извор је глагол *a vrea* 'хтети' (*volet* > *oa* > *o*), други *a avea* 'имати' (*habunt* > *au* > *o*). Мишеска Томић (2004: 539) такође тврди да не постоје поуздани докази на основу којих би се утврдило да ли је *o* настало од глагола *xтети* или *имати*. Међутим, Петровић-Рињо у раду о влашком (дакорумунском) тврди да је честица *o* по пореклу глагол *xтети* (Petrovic-Rignault 2005: 186).

ићи'.<sup>15</sup> Финитна допуна је увек у облику субјунктива (Matras, Tenser 2016: 349–350), који Фридман назива квази-субјунктивом (Friedman 2014: 52). Фридман наглашава да је у развоју аналитичког будућег времена у ромском постојала међуфаза у којој је маркер будућег времена *ka* претходио субјунктивном маркеру *te* и да се та конструкција може још увек, мада ретко, срести у неким дијалектима ромског (Friedman 2014: 52).

#### 1.4. Употреба/изостављање субјунктивног маркера у тимочким говорима

У тимочким говорима, субјунктивни маркер *да* се опционално изоставља када је употребљен у оквиру будућег времена (Мирић 2017). Питање употребе/изостављања маркера *да* део је синтаксичког упитника Софије Ракић-Милојковић за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске области („Када се и у којој мери појављује футурски облик без *да*“ (Ракић-Милојковић 1995: 557)). Соболев такође региструје факултативну употребу маркера *да* у говору села Каменица које припада тимочким говорима (Соболев 2003: 58–59). На тенденцију изостављања *да* указује Ђирковић (2013: 314), на материјалу идиолекта призренско-тимочке дијалекатске области, док наше претходно истраживање на грађи тимочких говора наводи податак да се *да* у незнатно већој мери изоставља него употребљава, а указује се и на слободну варијацију у идиолекту (Мирић 2017: 148).

Података о разлозима и условима под којима се маркер *да* изоставља у тимочким говорима нема много. У литератури о говорима призренско-тимочке дијалекатске области указује се на већу вероватноћу изостављања маркера *да* ако је „у футурску секвенцу уграђена и нека друга клитика“ (Тополињска 1994: 152). Иако не на грађи тимочких говора, Младеновић на материјалу из јужнокосовског села Гатње наводи да је мали број примера будућег времена са конструкцијом *да* + презент када „ч’е и презент, најчешће, нису у контактаној позицији“ (Младеновић 2013: 352). У говорима косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне констатује се да се „везник *да*“ изоставља, између осталог, у будућем времену, као и у везама у којима се налази неки облик рефлексивног глагола, те у ситуацији нагомилавања језичких средстава (Ракић-Милојковић 1995: 9–10). С друге стране, Мишеска Томић наводи да је изостављање *да* у југоисточним српским дијалектима опционално (Мишеска Томић 2004: 521).

Полазећи од претпоставки наведених у литератури, циљ овог рада је да се на грађи из тимочких говора испитају услови под којима се маркер *да* изоставља из конструкције футура првог. Рад не претендује да се бави синтаксичким и семантичким карактеристикама субјунктивне конструкције (*да*) + презент, будући да то захтева екстензивну формалну анализу, већ нам је циљ да се овом приликом провере тврдње да је употреба маркера *да* факултативна, као и да се опишу фактори који утичу на изостављање *да* у тимочким говорима, имајући на уму претходне наводе о употреби/изостављању маркера *да* у језицима/дијалектима БЈС.

## 2. Методологија

Грађу за рад чине транскрипти аудио и видео-материјала који је током 2015. и 2016. године прикупљен у оквиру пројекта „Чувари нематеријалне баштине тимочких говора“ (Дигитални архив

<sup>15</sup> У неким ромским дијалектима маркер будућег времена настао је граматицизацијом волунтативног глагола другачијег корена, али истог значења – *mang-* ‘хтеги’ (Matras 2004: 157; Elšik, Matras 2006: 190; Friedman 2014: 51).

Балканолошког института САНУ – ДАБИ).<sup>16</sup> У овом раду коришћени су узорци говора следећих 12 насеља: Алдина Река, Балинац, Балта Бериловац, Вртовац, Јаловик Извор, Крента, Локва, Ошљане, Радичевац, Стара Кална, Старо Корито, Ћуштица. Анализиран је говор 27 саговорника старијег доба, који су рођени у наведеним насељима или су се у младости преселили из околних насеља. Грађа коју користимо за потребе овог рада део је материјала употребљеног у нашем претходном истраживању (Мирић 2017).

За потребе овог рада анализирано је 155 примера употребе футура првог у потврдном облику. У анализу нису укључени примери непродуктивног понављања (в. Мирић 2017), као и примери које због лошег квалитета снимка није било могуће адекватно транскрибовати.<sup>17</sup>

Будући да је употребљени материјал настао на основу спонтаног говора, карактеришу га понављања већ употребљених речи, која нису узета у обзир приликом анализе, односно реченица је анализирана као да се ради о једном појављивању дате речи. Такође, маркери рапортивне евиденцијалности<sup>18</sup> (нпр. *Ту ће те, вели, курјаци изеду*), нису анализирани као саставни део клаузе.

### 3. Анализа

Примери са употребљеним и изостављеним *да* анализирани су у неколико категорија, у зависности од тога да ли су у оквиру конструкције футура првог маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у контактної позицији. Приликом анализе употребе/изостављања субјунктивног маркера *да* из конструкције футура првог у тимочким говорима, узети су у обзир следећи параметри: а) ред речи у клаузи, са посебним освртом на позицију маркера *да* у клаузи; б) статус енклитика у клаузи; в) променљивост маркера будућег времена (*ћу/ће*)<sup>19</sup>.

**Прва категорија** обухвата примере у којима су маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у непосредної контактної позицији, односно између маркера *ћу/ће* и субјунктива не постоји ниједан други језички елемент (осим маркера *да*), као у примерима у (3):

- (3) а. Тој # донела ни баба Јона и тој че ∅ да ∅ поједемо. (Ћуштица, САГ4)  
б. Баба и нана казују да не буде гол кравај, него че ∅ да ∅ туримо уз кравајт кудељу влну, друго нема какво. (Балта Бериловац, САГ1)  
в. Ти мојете овце. # ће ∅ излезну оне овде. (Балта Бериловац, САГ2)  
г. Та је баба далеко ли остала, дал ће ∅ дојде скоро? (Јаловик Извор, САГ1)

<sup>16</sup> Аудио и видео-материјал употребљен је уз сагласност аутора-истраживача, који задржавају ауторска права на снимљени материјал. Захваљујем истраживачима Теодори Вуковић, Данијели Поповић, Бојану Ристићу, Биљани Сикимић и Светлани Ћирковић, чији су снимци анализирани за потребе овог рада.

<sup>17</sup> Транскрипцију анализираних примера урадила је ауторка овог рада, која преузима одговорност за све потенцијалне грешке. Ознаке коришћене у транскрипцији: ИСТ – истраживач који води интервју, САГ – саговорник (уз редни број саговорника за дато насеље), # – кратка пауза, ### – дужа пауза, [...] – изостављен нерелевантан део транскрипта, [реч или део речи] – аутокорекција истраживача или саговорника која следи након заграде, неразумљив говор: \*део речи, \*реч, \*\*\*.

<sup>18</sup> Термин *рапортивна евиденцијалност* преузет је из Поповић 2012 и Ћирковић 2015.

<sup>19</sup> Маркер будућег времена реализован је и као *чу/че*, али дистинкција *ч/ћ* није релевантна за овај рад, те на маркер будућег времена упућујемо са *ћу/ће*. У примерима маркер наводимо онако како смо га чули на снимку.

У овој категорији, маркер *да* се употребљава и изоставља приближно једнак број пута (употреба: 43, изостављање: 38), те се његова употреба може сматрати опционалном. Није примећено да постоје фактори који би утицали на употребу/изостављање *да* када је реч о контактної позицији, нпр. да ли се ради о почетку клаузе, о главној или уметнутој клаузи, која реч претходи футурској конструкцији и сл.

**Друга категорија** обухвата примере у којима маркер будућег времена (*ћу/ће*) и субјунктивна конструкција (*да*) + презент нису у непосредној контактної позицији, већ је у футурску конструкцију уграђен још један елемент (једна реч) – одређени тип енклитике<sup>20</sup> или нека акцентована реч.

Када је реч о **енклитикама**, у корпусу су употребљени: а) неакцентовани облици личних заменица у дативу или акузативу у функцији правог или неправог објекта, као у примерима у (4); б) неакцентовано *се*<sup>21</sup> којим у ексцерпираним клаузама почиње рефлексивни глагол, као у примерима у (5); в) неакцентовани евалуативни рефлексив у дативу *си*<sup>22</sup>, као у примерима у (6).

Када је маркер *да* употребљен, његова позиција је испред енклитике (уп. примере (4а) и (4б), као и (5а) и (5б)).

- (4) а. И дала сам јем један за брачни кревети. Она га каже че да га простире, ђавола. (Локва, САГ1)  
 б. И # и ће да му носимо тамо. (Балта Бериловац, САГ1)  
 в. Ако умрем, они че га ману. (Локва, САГ3)  
 г. Ма ће им најдемо негде дом, бре. (Ђуштица, САГ3)
- (5) а. То че да се замине. (Локва, САГ3)  
 б. Кој че да купује и кој че да се маје да чува продавницу? (Старо Корито, САГ3)  
 в. ИСТ: Како кажете: увампирил или утнчил? САГ1: Код нас овдека: ће се утенчи. (Радичевац, САГ1)  
 г. Тој си све # ће се [раз] разруши, нема ништа од тој. (Балинац, САГ4)
- (6) а. Ма знаш те чу д-умрем си за дом, чу си умрем за кућу, чу си умрем. (Крента, САГ1)  
 б. Нечу си идем. Чу си седим овде. (Локва, САГ3)

Анализа показује да се субјунктивни маркер *да* чешиће изоставља него што се употребљава када је у оквиру конструкције футура првог употребљена енклитика: *да* је употребљено у 13 примера са енклитиком, док је изостављено у 39 примера исказа у којима је употребљена енклитика.

Када се сагледа који тип енклитике је употребљен, примећује се да је употреба/изостављање маркера *да* опционална када је у оквиру футура употребљена реч *се* из рефлексивног глагола (*да* је употребљено у 7, а изостављено у 6 примера), док је најочљивији тренд изостављања маркера *да* када је употребљен неакцентовани облик заменице (*да* је употребљено у 6, а изостављено у 28 примера) или евалуативни рефлексив у дативу *си* (*да* ниједном није употребљено уз евалуативни рефлексив, изостављено је у свих 5 примера употребе евалуативног рефлексива).

На изостављање маркера *да* када је у футуру употребљена енклитика указује и Тополињска (1994: 152). У грађи употребљеној у овом раду, дистрибуција речи *се* уз конструкцију са и без *да* је равномерна,

<sup>20</sup> Када у анализи употребљавамо термин *енклитика*, не упућујемо на маркер будућег времена *ћу/ће*, иако је и овај маркер енклитички облик глагола *хтети*, већ говоримо о другим типовима енклитика које се могу наћи између маркера будућег времена и субјунктивне конструкције.

<sup>21</sup> У литератури је реч *се* термилошки одређена на неколико начина: као рефлексивна заменица (Ивић 1961–1962), рефлексивна речца (Станојчић, Поповић 2002), морфем (Ивић 1961–1962), рефлексивна заменица-речца (Стевановић 1991) и сл. У овом раду прихватамо аргументацију Тање Самарџић о неоправданости употребе наведених термина (Самарџић 2006), и будући да статус речи *се* није предмет овог рада, називамо је неутрално – речју.

<sup>22</sup> За детаљну анализу евалуативног рефлексива у дативу у југоисточним српским дијалектима в. Arsenijević 2012.

мада треба имати на уму да Ракић-Милојковић указује на изостављање у случајевима употребе рефлексивних глагола и наводи пример који је такође у будућем времену: *они ће се побију* (Ракић-Милојковић 1995: 9–10).

Када је реч о **акцентованој речи** (N=9), у корпусу су у оквиру конструкције футура првог употребљени: а) именица или заменица у функцији граматичког субјекта или правог објекта (N=6), као у примерима у (7), прилог у функцији прилошке одредбе (N=2), као у примерима у (8), или придев у функцији актуелног квалификатива (N=1), као у примеру (9).

- (7) а. Кво че да буде, да ни ти опричаш, какво че време да буде до крај? (Балинац, САГ3)  
б. Само да видимо кој ће кво да најде. (Ћуштица, САГ4)  
в. Туј ћу корене да # бацам. (Ћуштица, САГ2)
- (8) а. И онда ставиш на колац # и удариш сас штап и сад [кол] колко ће даље да отиде она. (Балинац, САГ2)  
б. И, и сад колко ће тамо да седи? (Балта Бериловац, САГ1)
- (9) Па реко, ако ти дадем сукњуту, ја ћу гола да останем. (Балта Бериловац, САГ2)

Анализа показује да се субјунктивни маркер *да* не изоставља из конструкције футура првог када је употребљена акцентована реч. Такође, позиција употребљених акцентованих речи је увек иза маркера будућег времена, а испред субјунктивног маркера *да*.

**Трећа категорија** такође обухвата примере у којима маркер будућег времена (*ћу/ће*) и субјунктивна конструкција (*да*) + презент нису у непосредној контактаној позицији, већ су између њих употребљене две или више речи (N=13), као у примерима са употребљеним *да* у (10) или са изостављеним *да* у (11). Када је маркер *да* употребљен, у футурску конструкцију су најчешће уметнуте две акцентоване речи (N=4), као у примерима (10а) и (10б), или се ради о комбинацији проклитике и акцентоване речи (N=1), као у примеру (10в).<sup>23</sup> Када су обе употребљене речи акцентоване, или акцентованој речи претходи проклитика, њихова позиција је испред маркера *да*.

Анализа је показала и да је у свим примерима у којима је маркер *да* изостављен (N=8) употребљена бар једна енклитика<sup>24</sup> позиционирана непосредно иза маркера будућег времена, као у примерима у (11): у примеру (11а) обе употребљене речи су енклитике, док је у примеру (11б) прва реч енклитика, а друга реч интонацијски деакцентована.

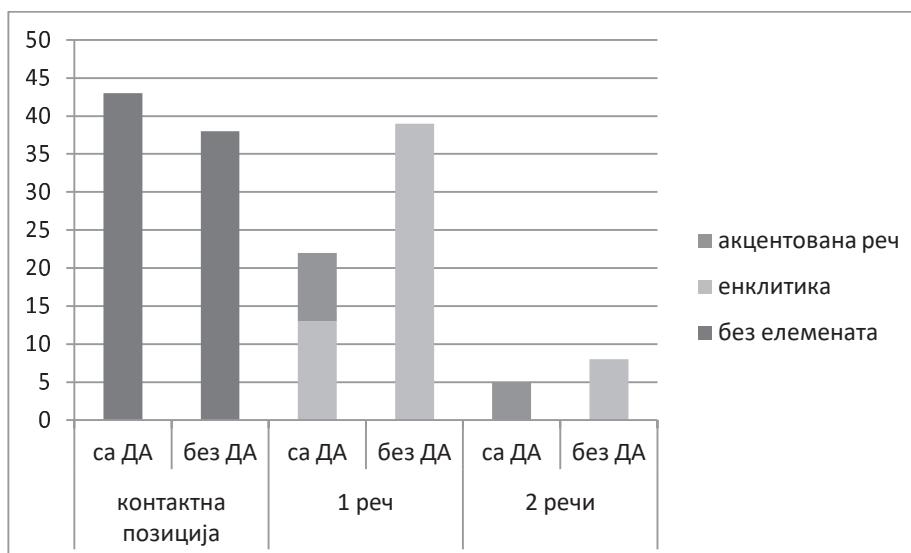
- (10) а. И куј ми колко даде, ја чу тој све да продадем. (Локва, САГ1)  
б. Саг ћу ја право д-идем. (Ошљане, САГ1)  
в. Кво че од тој да направи. (Стара Кална, САГ1)
- (11) а. Па кад се зберемо, па велимо: ће ни се смеју. (Балта Бериловац, САГ1)  
б. И такој ће си то пропадне. (Балинац, САГ4)

<sup>23</sup> У грађи су уочена и два примера у којима је од две употребљене речи уметнуте у футурску конструкцију – прва реч енклитика. Међутим, због лошег квалитета снимка, реченице није могуће тачно транскрибовати, те их нисмо укључили у анализу. Сматрамо, ипак, да је важно указати да се маркер *да* може уотребити и уз комбинацију енклитике и неке друге речи, те да би анализа већег броја примера омогућила увид и у овакве случајеве.

<sup>24</sup> Од енклитика су и у овој категорији употребљени неакцентовани облик заменице у функцији правог/неправог објекта, реч се из рефлексивног глагола или рефлексивни евалуатив у дативу *си*.

Анализа на укупном узорку указује на следеће: а) изостављање субјунктивног маркера *да* је опционално када су маркер будућег времена и конструкција (*да*) + презент у непосредној контактної позицији; б) субјунктивни маркер *да* чешиће се изоставља када је у оквиру конструкције футура првог употребљен одређени тип енклитике, посебно енклитички облик заменице или евалуативни рефлексив у дативу *си*. Добијени резултати потврђују претходне наводе из литературе о опционалности употребе маркера *да*, као и утицају енклитика, рефлексивних глагола и нагомилавања језичких средстава на изостављање маркера *да* (Тополињска 1994; Ракић-Милојковић 1995; Младеновић 2003; Mišeska Tomić 2004).

Добијене резултате илуструје Графикон 1, који приказује дистрибуцију примера у којима је субјунктивни маркер *да* употребљен (са ДА), односно изостављен (без ДА), у зависности од тога да ли постоји елемент уграђен у футурску секвенцу или не (контактна позиција, 1 реч, или 2 речи), те уколико постоји да ли се ради о енклитици или акцентованој речи.



Графикон 1. Дистрибуција примера са употребљеним/изостављеним субјунктивним маркером *да*.<sup>25</sup>

Када је реч о променљивости маркера будућег времена (*чу/ћу – че/ће*), маркер је употребљен као непроменљив, односно граматикализован (*че/ће*) у 122 примера, а као променљив (*чу/ћу*) у 33 примера (табела 1). Анализа корпуса показала је да овај фактор не утиче на употребу/изостављање субјунктивног маркера *да*, с обзиром на то да је *да* употребљено и изостављено у приближно истом броју примера и код граматикализованог и код променљивог маркера будућег времена: код граматикализованог маркера употребљен је у 55 примера, а изостављен у 67 примера, код променљивог маркера употребљен је у 14 примера, а изостављен у 19 примера.

<sup>25</sup> На графикону 1, у категорији „2 речи“, у ступцу који се односи на употребљени маркер *да* (са ДА) као „акцентована реч“ третирана је и комбинација проклитика + акцентована реч, док је у истој категорији у ступцу који се односи на изостављени маркер *да* (без ДА) као „енклитика“ третирана комбинација енклитика + акцентована реч, где је енклитика обавезно на првом месту, непосредно иза маркера будућег времена.

	маркер будућег времена	
	че/ће	чу/ћу
употребљено <i>да</i>	55	14
изостављено <i>да</i>	67	19
укупно	122	33

Табела 1. Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у зависности од променљивости маркера будућег времена.

#### 4. Дискусија

Опционална употреба субјунктивног маркера *да*, као и његово изостављање у условима употребе енклитике у оквиру конструкције футура првог, тимочке говоре сврстава у језике/дијалекте БЈС који показују исту тенденцију. Резиме података о употреби/изостављању субјунктивног маркера у балканским језицима/дијалектима дат је у табели 2.

језик/дијалекат	рум.	арум.	тим.	буг.	алб.	грч.	мак.	ром.
субј.марк.	+	(+)	(+)	(+) > -	(+) > -	-	-	-

Табела 2. Употреба субјунктивног маркера у конструкцији футура у језицима/дијалектима БЈС.<sup>26</sup>

Један од релевантних параметара у синтакси балканских језика, који се делом тиче и конструкције футура у тимочким говорима, јесте распоред клитика. Асенова наводи следећи редослед клитика испред глагола у балканским језицима (бугарском, албанском, грчком и румунском): а) у индикативу: негација, граматикализована партикула за будуће време, заменичка енклитика у функцији неправог објекта, заменичка енклитика у функцији правога објекта, глагол, као у примеру (12); б) у конјунктиву: субординативни везник, негација, заменичка енклитика у функцији неправог објекта, заменичка енклитика у функцији правога објекта, глагол, као у примеру (13) (Асенова 2002: 275–276).<sup>27</sup> Риверо наводи да се заменичке клитике у стандардном бугарском, албанском, грчком и румунском распоређују иза маркера будућег времена или субјунктивног маркера, а испред финитног глагола, као у примеру (14) (Rivero 1994: 68–69).

- (12) буг. *не ще му го дам*  
'Нећу му га дати.'
- (13) буг. *да не ми ги приказваш*  
'Немој да ми то кажеш'
- (14) рум. *Maria o să i-o dea*  
'Марија ће то да му да.'

За разлику од стандардног српског језика који испољава ефекат друге позиције енклитика – рестрикцију која захтева да у клаузи постоји први конституент као синтаксичка или фонолошка подршка

<sup>26</sup> Ознаке у табели: обавезна употреба маркера: +, потпуно изостављање маркера: -, опционална употреба маркера: (+), тенденција ка изостављању: (+) > -.

<sup>27</sup> Терминологија је у потпуности преузета од Асенове (2002).

који претходи енклитикама (енгл. *clitic support*) (Bošković 1995; Progovac 2005), у тимочким говорима ова рестрикција не реализује се у потпуности, односно не важи за маркер будућег времена који, иако енклитички облик глагола *хмети*, ипак налазимо на почетку клаузе, као у примерима у (15):

(15) Еее, Данке, *ће* да тражиш ти теа твоје рође.<sup>28</sup> (Ошљане, САГ1)

Међутим, ефекат друге позиције енклитика у тимочким говорима чини се да важи за заменичке енклитике, евалуативни рефлексив у дативу *си* и реч *се* из рефлексивних глагола, при чему у конструкцији фатура првог управо маркер будућег времена (*ћу/ће*) може бити први конституент на који се наведени типови енклитика ослањају када је субјунктивни маркер *да* изостављен (уп. примере (4г), (5в), (5г) и (6а) и (6б)). Такође, када је *да* употребљено, енклитички облици следе непосредно из њега, заједно се ослањајући на реч која им претходи (уп. примере (4а), (5а) и (5б)).

Једно од објашњења изостављања субјунктивног маркера *да* у позицији испред енклитика може бити да се он реализује као нулти субјунктивни маркер, који има своју позицију у клаузи, али не мора имати материјалну реализацију. Када се субјунктивни маркер *да* изостави, енклитике се могу употребити непосредно иза маркера будућег времена *ћу/ће*, јер се он, иако енклитика, у тимочким говорима може наћи на почетку клаузе.

Друго могуће објашњење долази из угла формалне синтаксе, укратко ћемо се на њега осврнути, а синтакса тимочке клаузе заслужује детаљније истраживање.

Када је реч о синтаксичкој структури клаузе у балканским језицима, у литератури се могу наћи различити предлози. Марија Луиза Риверо сматра да стандардне варијанте албанског, бугарског, модерног грчког и румунског имају структуру дату у (16) (Rivero 1994: 64).

(16)  $[_{CP} C^0 [_{MP} M^0 [_{T/AgrP} T/Agr^0 [_{AuxP} Aux^0 [_{VP} V^0]]]]]$ <sup>29</sup>

Такође, ауторка истиче су сви елементи који се могу наћи у позицији  $M^0$  – инваријантне партикуле које функционишу као маркери будућег времена (у бугарском и модерном грчком, са одговарајућим еквивалентима у албанском и румунском) или као маркери за субјунктив (у албанском и румунском, са одговарајућим еквивалентима у бугарском и модерном грчком – али са нултим  $C$ ) (Rivero 1994: 68). Међутим, у литератури се наводе и аргументи да ова два типа елемената не заузимају исту синтаксичку позицију, јер се другачије рапоређују у односу на негацију (субјунктивна партикула претходи негацији, а маркер будућег времена следи иза ње, бар када је реч о грчком и бугарском (Isac, Jakab 2004: 316–318)).

Мишеска Томић предлаже синтаксичку структуру будућег времена у стандардном бугарском и македонском (17) и југоисточним српским дијалектима (18) (Mišeska Tomić 2004: 540–541):

(17)  $[_{ModP} NP/DP_i [_{Mod} ModCl [_{MoodP} t_i [_{Mood} \emptyset [_{T/AgrSP} t_i [_{T/AgrS} [VP\ t_i\ V]]]]]]]$

(18)  $[_{ModP} NP/DP_i [_{Mod} ModCl [_{MoodP} t_i [_{Mood} da [_{T/AgrSP} t_i [_{T/AgrS} [VP\ t_i\ V]]]]]]]$

Иако резултати анализе примера из тимочког говора сугеришу да савремено стање не показује разлике условљене (не)променљивошћу маркера будућег времена, то не значи да из дијахроне перспективе

<sup>28</sup> Уп. и примере (7) и (8) у Mišeska Tomić 2004: 521.

<sup>29</sup> Формалне ознаке употребљене у структурама наведеним у (16), (17) и (18): P – Phrase, C – Complementizer, M – Mood, Mod – Modal, ModCl – Modal Clitic, T – Tense, Agr – Agreement, AgrS – Subject Agreement, Aux – Auxiliary, V – Verb, N – Noun, D – Determiner, t – trace.



процес граматикализације није условио изостављање субјунктивног маркера. Наиме, Мишеска Томић наводи да је изостављање субјунктивног маркера резултат граматикализације – промене од финитне модалне енклитике до нефинитног маркера будућег времена, јер је субјунктивни маркер постао сувишан након што је маркер будућег времена изгубио финитна обележја (енгл.  $\phi$ -features):

„[...] the change from finite to nonfinite modal clitics relates to the loss of the subjunctive mood complementizer. As the  $\phi$ -features of the modal clitics were lost and T/AgrS reappeared to the left of the lexical verb, the subjunctive mood complementizer became superfluous and disappeared.“ (Mišeska Tomić 2004: 541)<sup>30</sup>

Позицију коју субјунктивни маркер *да* заузима у клаузи могла би додатно разјаснити детаљнија анализа синтаксичке позиције оних типова енклитика које условљавају његово изостављање. Осим синтаксичких образаца којих смо се укратко дотакли, пажњу свакако заслужују и информацијска структура исказа и анализа фокуса и интонације, које би такође могли утицати на изостављање маркера *да*.

## 5. Закључна разматрања

Рад се бави условима у којима се субјунктивни маркер *да* изоставља из конструкције футура првог у тимочким говорима. Анализа је показала да је употреба опционална када су маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у непосредној контактаној позицији, док употреба одређених типова енклитика, пре свега – енклитичких облика заменица и рефлексивног евалуатива *си*, условљава јачу тенденцију да се маркер *да* изостави.

Компетиција између финитне допуне са и без субјунктивног маркера евидентна је не само у тимочким говорима, него и у другим језицима/дијалектима БЈС: анализа материјала из тимочких говора и подаци из других балканских варијетета наведени у литератури указују на тенденцију да се субјунктивни маркер изостави. Поставља се питање да ли би ову одлику – изостављање субјунктивног маркера *да* у тимочким говорима и његових еквивалената у другим балканским језицима требало третирати као балканизам, будући да се само у стандардном румунском обавезно употребљава, у новогрчком, македонском и дијалектима ромског на Балкану обавезно изоставља, док је у неким језицима/дијалектима његова употреба опционална (арумунски, тимочки) или опционална уз тенденције ка потпуном изостављању (бугарски и албански нестандардни варијетети). На основу грађе тимочких говора, чини се да је изостављање субјунктивног маркера *да* истовремено условљено граматикализацијом маркера будућег времена и конкретном синтаксичком позицијом у којој субјунктивни маркер постаје сувишан. У неформалној, усменој комуникацији, која се одвија на нивоу дијалеката, гомилање речи (у нашим примерима – одређених типова енклитика) додатно утиче на изостављање елемента клаузе који је, с једне стране, семантички празан, а с друге стране – синтаксички непотребан.

Појаву изостављања субјунктивног маркера важно је сагледати не само из угла да ли се он употребљава или не, већ детаљно испитати под којим условима долази до изостављања. У наредним

---

<sup>30</sup> Упореди и Андерсеново објашњење развоја перифрастичног будућег времена у различитим словенским језицима из дијакхроне перспективе (Andersen 2006).

студијама треба истражити факторе који утичу на изостављање субјунктивног маркера у другим балканским језицима/дијалектима, посебно у дијалектима бугарског и албанског, за које је утврђена тенденција губљења, како би се утврдило постоје ли заједничке карактеристике које би ову одлику сврстале у балканизам.

Анализа материјала није била усмерена на генеративну перспективу, те је неопходно да се у будућим радовима синтакса будућег времена сагледа и из формалног угла. Сматрамо да би овај теоријски оквир понудио најисцрпнију интерпретацију појаве изостављања субјунктивног маркера *да*. Такође треба упоредити синтаксичку структуру реченица у тимочким говорима са структурама предложеним за друге балканске језике/дијалекте.

## Литература

- Асенова 2002 – Петра Асенова: *Балканско езикознание*, В. Търново: Фабер.
- Белић 1905 – Александар Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије. Српски дијалектолошки зборник I*, Београд: Српска краљевска академија.
- Гајдова 2014 – Убавка Гајдова: Да-конструкциите во условниот период, у: *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции* (ур. Зузана Тополињска), Скопје: МАНУ, 62–77.
- Ивић 1961–1962 – Милка Ивић: Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику), *Јужнословенски филолог XXV*, 137–151.
- Ивић 2009 – Павле Ивић: *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић), Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Мирић 2017 – Мирјана Мирић: Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 60(1), 133–164.
- Младеновић 2013 – Радивоје Младеновић: *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Поповић 2012 – Људмила Поповић: *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: Таксис и евиденцијалност*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ракић-Милојковић 1995 – Софија Ракић-Милојковић: Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, *Српски дијалектолошки зборник XLI*, 521–570.
- Русаков 2005 – А. Ю. Русаков: Малый диалектологический атлас балканских языков: взгляд на цыганский, у: *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах* (ур. А. Н. Соболев, А. Ю. Русаков), Санкт-Петербург, Мюнхен: Biblion Verlag, 251–256.
- Самарцић 2006 – Тања Самарцић: Реч *се* у аргументској структури дитранзитивних глагола, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35(1), 179–193.
- Соболев 2003 – Андрей Соболев: *Малый диалектологический атлас балканских языков*. Пробный выпуск, München: Biblion Verlag.
- Собољев 1994 – Андреј Собољев: Тимочко-лужнички говори у јужнословенској Ч, Ц-зони, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Београд: Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 85–106.
- Собољев 1995 – Андреј Собољев: О пиротском говору у светлу најновијих истраживања, *Пиротски зборник* 21, 195–214.
- Станојчић, Поповић 2002 – Живојин Станојчић, Љубомир Поповић: *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1991 – Михаило Стевановић: Проблеми глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXV*, 1–47.

- Тополињска 1994 – Зузана Тополињска: Инфинитив vs. да-субјунктив у формули velle-футура, *Говори призненско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 149–160.
- Тополињска 2008 – Зузана Тополињска: *Полски-македонски. Граматичка конфронтација 8. Развој на граматичките категории*. Скопје: МАНУ.
- Ћирковић 2013 – Светлана Ћирковић: Изражавање будућности у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије, *Косовско-метохијски зборник* 5, 301–320.
- Ћирковић 2015 – Светлана Ћирковић: Употреба цитата у усменим наративима о традиционалној медицини у Ибарском Колашину: Од истинитости до евиденцијалности, у: *Путевима српских идиома* (ур. Милош Ковачевић и Владимир Поломац), Крагујевац: ФИЛУМ, 207–229.
- Ammann, Van der Auwera 2004 – Andreas Ammann, Johan van der Auwera: Complementizer-headed main clauses for volitional moods in the languages of South-Eastern Europe. A Balkanism?, in: *Balkan Syntax and Semantics* (ed. Olga Mišeska Tomić), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 377–404.
- Andersen 2006 – Henning Andersen: Periphrastic Futures in Slavic. Divergence and Convergence, in: *Change in verbal systems. Issues in explanation* (eds. Kerstin Eksell, Thora Vinther), Bern: Peter Lang, 9–45.
- Arsenijević 2012 – Boban Arsenijević: Evaluative Reflexions: Evaluative Dative Reflexive in Southeast Serbo-Croatian, in: *Variation in Datives: A Mirocomparative Perspective* (eds. Beatriz Fernandez, Ricardo Etxepare), Oxford University Press, 1–21.
- Bara, Kahl, Sobolev 2005 – Maria Bara, Thede Kahl, Andrej Sobolev: *Die südardomunische Mundart von Turia (Pindos). Syntax. Lexik. Ethnolinguistik. Texte*, Bd. IV. München: Biblion Verlag.
- Boretzky 1999 – Norbert Boretzky: Grammatical Interference in Romani: Loan Formations for Foreign Categories. *Acta Linguistica Hungarica* 46(3–4), 169–200.
- Bošković 1995 – Željko Bošković: Participle movement and second position cliticization in Serbo-Croatian. *Lingua* 96(4), 245–266.
- Bužarovska 2004 – Eleni Bužarovska: Subjunctive relatives in Balkan languages, in: *Balkan Syntax and Semantics* (ed. Olga Mišeska Tomić), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 377–404.
- D’hulst et al. 2004 – Yves D’hulst, Martine Coene, Larisa Avram: Syncretic and Analytic Tenses in Romanian, in: *Balkan Syntax and Semantics* (ed. Olga Mišeska Tomić), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 355–374.
- Elšik, Matras 2006 – Viktor Elšik, Yaron Matras: *Markedness and Language Change: The Romani Sample*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Friedman 1984 – Victor Friedman: Balkan Romani Modality and Other Balkan Languages, *Folia Slavica* 7(3), 381–389.
- Friedman 1988 – Victor Friedman: La typologie morpho-syntaxique des constructions en da-të-să-ná dans les langues balkaniques, *Cahiers Balkaniques* 12, 77–94.
- Friedman 2000 – Victor Friedman: Romani in the Balkan Linguistic League, in: *Valkanikē Glōssologia: Sygkhronia kai Diakhronia / Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie* (eds. Christos Tzitzilis, Charalambos Symeonidis), Thessaloniki: University of Thessaloniki, 95–105.
- Friedman 2014 – Victor Friedman: The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context, у: *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции* (ур. Зузана Тополињска), Скопје: МАНУ, 49–61.
- Heine, Kuteva 2005 – Bernd Heine, Tania Kuteva: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Isac, Jakab 2004 – Daniela Isac, Edit Jakab: Mood and force features in the languages of the Balkans, in: *Balkan Syntax and Semantics* (ed. Olga Mišeska Tomić), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 315–338.
- Joseph 2001 – Brian Joseph: Is There Such a Thing as ‘Grammaticalization’?, *Language Sciences* 23, 163–186.
- Joseph 2016 – Brian Joseph: The semantics and syntax of complementation markers as an areal phenomenon in the Balkans, with special attention to Albanian, in: *Complementizer Semantics in European Languages* (eds. Kasper Boye, Petar Kehayov), Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 265–292.
- Joseph, Pappas 2002 – Brian Joseph, Panayiotis Pappas: On some recent views concerning the development of the Greek future system, *Byzantine and Modern Greek Studies* 26, 247–273.

- Krapova 2001 – Iliyana Krapova: Subjunctives in Bulgarian and Modern Greek, in: *Comparative Syntax of the Balkan languages* (eds. Maria Luisa Rivero, Angela Ralli), Oxford: Oxford University Press, 105–126.
- Lindstedt 2010 – Jouko Lindstedt: Mood in Bulgarian and Macedonian, in: *Mood in the Languages of Europe. Studies in Language Companion Series*, 120, (eds. Björn Rothstein, Rolf Thieroff), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 409–422.
- Matras 2004 – Yaron Matras: *Romani. A Linguistic Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Tenser 2016 – Yaron Matras, Anton Tenser: Complementizers in Romani, in: *Complementizer Semantics in European Languages* (eds. Kasper Boye, Petar Kehayov), Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 341–375.
- Mišeska Tomić 2004 – Olga Mišeska Tomić: The Syntax of the Balkan Slavic Future Tenses, *Lingua* 114, 517–542.
- Mitkovska, Bužarovska 2014 – Liljana Mitkovska, Eleni Bužarovska: Deontic or Epistemic? *Hačere* as a Modal Marker of Future Certainty in Macedonian, in: *Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar. Studies in Language Companion Series 149* (eds. Elisabeth Leiss, Werner Abraham), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 193–218.
- Petrovic-Rignault 2005 – Marijana Petrovic-Rignault: A propos du futur et de la modalité: description du futur en Valaque – dialecte Daco-Roumain de Serbie orientale, *Balkanica XXXV*, 185–198.
- Progovac 1993 – Ljiljana Progovac: Locality and subjunctive-like complements in Serbo-Croatian, *Journal of Slavic Linguistics* 1, 116–144.
- Progovac 1995 – Ljiljana Progovac: *Negative and Positive Polarity: A Binding Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Progovac 2005 – Ljiljana Progovac: *A Syntax of Serbian. Clausal Architecture*, Bloomington, Indiana: Slavica.
- Rivero 1994 – María Luisa Rivero: Clause structure and V-movement in the languages of the Balkans, *Natural Language and Linguistic Theory* 12, 63–120.
- RMS Database – *Romani Morpho-Syntax Database*. Доступно на: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/>
- Roussou 2000 – Anna Roussou: Modal particles and complementizers, *Journal of Greek Linguistics* 1, 65–94.
- Sandfeld 1930 – Kristian Sandfeld: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris: Champion.
- Schaller 2015 – Helmut Schaller: Remnants and Representatives of Old Substrate and New Adstrate Languages, у: *Балканский тезаурус: Начало* (ур. М. М. Макарец, И. А. Седакова, Т. В. Цивьян), Москва: ПРИНТ ПРО, 73–76.
- Sobolev 2004 – Andrej Sobolev: On the Areal Distribution of Syntactic Properties in the Languages of the Balkans, in: *Balkan Syntax and Semantics* (ed. Olga Mišeska Tomić), Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 59–100.
- Thau-Knudsen 1998 – Erik Thau-Knudsen: Ways to Express Future Tense in Balkan Languages: Grammaticalization of *Volo* and *Habeo* with Special Regards to Eastern South Slavic, у: *Материалы XXVII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов 11, Балканские исследования* (ур. А. Ю. Русаков), Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 64–71.
- Todorović 2012 – Nataša Todorović: *The Indicative and Subjunctive da-complements in Serbian. A Syntactic-Semantic Approach*. Chicago: Graduate College of the University of Illinois at Chicago. Неobjављена докторска дисертација. Преузето са: <https://indigo.uic.edu/bitstream/handle/10027/9600/Todorovic%2C%20Natasa.pdf?sequence=1>
- Vrzić 1996 – Zvezdana Vrzić: Categorical status of the Serbo-Croatian “modal” *da*, in: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The college Park Meeting 1994*, Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 291–312.

Mirjana Mirić

### **The use and omission of the subjunctive marker *da* in the de-volitive future in Timok vernacular**

The aim of the paper is to investigate the conditions which influence the subjunctive marker *da* omission within the de-volitive future in Timok vernacular. The omission of the subjunctive marker has been reported in several Balkan Sprachbund languages. The research is conducted based on material from Southeast Serbian Timok vernacular, taken from the DABI database (Digitalni arhiv Balkanološkog instituta – Digital Archive of Institute for Balkan Studies). The analysis is based on a sample of 162 examples of future tense, taken from the speech samples of 27 native speakers from 12 villages. The analysis indicates the following: a) the use of the subjunctive marker *da* is optional if the future marker and the subjunctive construction are in the contact position, b) there is a strong tendency to omit the marker *da* when the future marker is followed by a clitic.

Key words: subjunctive marker *da*, clitics, de-volitive future, Timok vernacular, Balkan Sprachbund